

A REFORMÁCIÓ HATÁSA A 16–17. SZÁZADI EGYHÁZI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

A török kori Magyarország történetének igen fontos forrásai közé tartoznak a korabeli egyházlátogatások és a Magyarországon térítő katolikus misszionáriusok beszámolóí. Ezek az iratok a vallás- és egyháztörténet fontos láttelei a reformáció és a katolikus megújulás koráról, Erdély, és különösen a hódoltság egyháztörténetéről, ahol ezen időkből igen kevés adatunk maradt meg. Ezek a források, a felekezetek küzdelmét a falvak lakói, az egyes jobbágyok, kismanesek szintjén mutatják be, új ismeretekkel gazdagítva eddigi tudásunkat.

A 16–17. századi királyi Magyarországon és a Hódoltságban is a helyi hatalom döntött arról, milyen egyházak, milyen papok működését engedélyezi, vagy tiltja meg. A királyi Magyarországon nem az országgyűlés oly nehezen kialakított törvényei szerint alakult egy-egy régió vallási képe, hanem elsősorban a földesúr felekezeti hovatartozása volt a meghatározó. Hasonlóképpen a Hódoltságban sem a békeszerződések passzusai, vagy a távoli fővárosban a szultántól nyert kiváltságlevelek döntötték el, hogy református, vagy az ortodox pap, a jezsuita vagy a ferences szerzetes működhet-e egy faluban, hanem a bégek és a kádik – sosem ingyen mért – jóindulata (TÓTH, 2004, 20.).

Jó példa erre, a Szeged-Alsóvárosi templom, amely a 16. század közepén két felekezetet is szolgált egyszerre. A katolikusoké volt a szentély, a protestánsoké pedig a hajó, és egyidejűleg tartották benne a katolikus misét és a protestáns istentiszteletet. Ez az állapot 1562-ben változott meg, amikor a török bírák az egész templomot a ferenceseknek ítélték oda.¹

¹ (REIZNER, 1900, III. 13.) A török ítélezés emlékeztét a monda színes változatokban, hitvitával összekötve őrizte meg. Legteljesebb előadásban Ordinanz Konstantin örökítette ránk: „... Midőn a szóbeli versengés legnagyobb tüzzel mind a két rész között folytatód-
nék, elő áll talám /sic/ a konyha szolgálatból egy némelly írás tudatlan együgyü Szerzetes Fráter, és a Predikátor Úrnak szeme közé tekintvén, a vetekedést félbe szakasztva, mondván: nem így Uram! Hanem felelly meg nékem ezen kérdésre: Hányan vannak az Evangyelisták? A Predikátor, ki magát a legfontosabb kérdéseknek megfejtésére alkalmasnak és elég tudósnak ítélte, nem kevés nehezteléssel vette a feltett kérdést, és bizonyos büszkeséggel és megvetéssel szóba se akart a szegény tudatlan Fráterrel állani. Azonban sürgetik őket a Birák, hogy felelne: Ha nem tudad, – úgymond a Predikátor – négyen vannak az Evangyelisták, úgymint Máté, Márk, Lukás és János. Hát (így szóll az együgyü Fráter) hol van az ötödik Evangyélita? Erre a Predikátor kereken tagadgya, hogy ötödik Evangyélita is lett volna. De a tudatlan Fráter semmit sem tágítván: Ha olly tudós, s bölts ember vagy úgymond – hol van az ötödik Recsep nevezetü Evangyélita: a melly kérdésre a Predikátor egyedül hangos nevetéssel és hahotával felelni elégnék tartotta. Azonban a Török Biráknak felettébb megtetszett az együgyü Fráternek únszolása, ugyan azért Ibra-

A bíró végzése így hangzik:

A mi itt írva van megerősítem. Én a szegény Ali ben Abderrahman szegedi kázabeli molla. A bennfoglalt ítélet a páratlan jelességű ser' törvénnel megegyezvén, megerősítették. Írta a szolgák legerőtlenebbike. Ahmed ben Mürád szegedi kázabeli molla. Ezen írott sorok keltének oka ím itt következnek: Rózsa Ferencz, Balog Andás, Pijáncs Márton és Horvát Marczi bizonyoságot tévén afelől, hogy az Új bódog asszony háza néven ismert egyház 53 év óta a barátoknak nevezett szerzetesek keze közt van: ezek annak birtokában továbbra is megerősítettnek, hogy benne hijáavaló szertartásaikat s üres szabályaikat gyakorolhassák. Jelen írott vasszika azért adatott az említett szerzeteseknek, hogy szükség esetén vele előállhassanak. Kelt Dsemmáziülevvel hó elején 969. január 7-ik sköv. napjain. 1562. (REIZNER, 1900, IV, 157.)

Az állandó háborúskodás, az egyházkormányzat szünetelése a földesurak hatalmaskodása, az egyházi javak elidegenítése egyaránt hozzájárultak a reformáció gyors terjedéséhez és megszilárdulásához. Pietro Masarecchi apostoli vizitátor 1623-ban a következőkben látta az új hit terjedésének okát: „... két okból fertőződek meg kálvinista nyavalyával. Az egyik, hogy állandóan érintkeztek a kálvinistákkal, a másik pedig, hogy katolikus pap nélkül maradtak.” (TÓTH, 2005, 68.) Ugyanezt írta 1622-ban a Kongregációhoz címzett jelentésében Paolo Torelli bácsi apát is. „Hiányoznak a szolgálathoz a papok és a szentségek, és emiatt lassanként eltűnik a katolikus vallás a hitetlenekkel, eretnekekkel és szakadárokkal való érintkezés miatt.” (TÓTH, 2005, 60.)

A nemes udvarokban az olasz misszionáriusok gyakran folytattak a protestánsokkal latin nyelven hitvitákat, vajmi csekély eredménnyel. A bihari Papmező várában térítő ferences Bonaventura da Taormina például így számolt be erről: hitvitáival semmit sem ért el,

... mert a nyakas kálvinista magyarok úgy tesznek, mintha nem értenék a latin beszédet, és egymás közt ... magyarul beszélnek azért, hogy ő egy szavukat se értse. Minden vasárnap latinul prédikál, írja, de őszintén megvallja, hogy ezt igen kevesen értik meg, mert itt az emberek mind kálvinisták, eretnek fejük van, és az a fej sehogy sem akarja megérteni a szép latin katolikus szentbeszédet (TÓTH, 2004, 31.).

Mivel hiányoztak a lelkész ellátásnak alapját képező javadalmak, a hívek pedig szegénységük és más adóterhek miatt képtelenek voltak papjuk ellátására.

---

him Basának felkelése után a' Birák is felkelvén ülésekből, a' Templomnak igaz és örökös birtokát törvényes végzéssel a' mi részünkre végképpen elítélték, mondván: Ne félyy Pap Gazda! Tiéd a Templom.” (ORDINANSZ, 1831, 70.)

Mínt hogy a plébániák és híveik ezernyi szállal kötődtek földesurukhoz (akik sok esetben egyúttal kegyurak is voltak), számos példa bizonyítja, hogy milyen kiszolgáltatott helyzetben voltak még a felső-magyarországi részekben is. Ez a régió a királyi Magyarország részeként többször is az erdélyi fejedelemséghez tartozott, ráadásul a török is veszélyesen közel volt. Nem csodálkozhatunk azon, hogy templomok és kolostorok javadalmaikkal többször gazdát cseréltek. 1631-ben Vincenzo Pinieri olasz ferences arról ad hírt, hogy a felvidéki varannói kolostor visszaadása Nyáry István ellenállása miatt egyre később, aki még a császári utasításnak is ellenszolgált. A ferences keserűen jegyzi meg:

Bezzeg nem így járt el a boldogult apjuk, aki mikor 1614-ben vissza akarta adni vallásunknak ezt a kolostort – minden utasítás nélkül, egyedül teljes hatalmával, azzal a tekintéllyel, amivel mint földesúr az ország törvényei szerint rendelkezett, két szerzetesünkkel együtt odaküldte kétszáz jól felfegyverzett katonáját, akik erővel kinyitották a kapukat, és birtokba helyezték két szerzetesünket, és így elvették ezt a kolostort az eretnekek kezei közül.

Pinieri azt is hozzáteszi, hallomásból tudja, Nyáry azért ellenkezik, hogy ne kelljen visszaadnia két falut, egy malmot és sok szántóföldet, rétet és szőlőt, nagy mennyiségű egyházi ezüsttárggyal együtt, úgymint feszületek, kelyhek, gyertyatartók stb., amelyek mind a kolostorhoz tartoznak, és amit 1619-ben a kolostor elfoglalásakor eltulajdonított és részben jelenleg is birtokol (TÓTH, 2004, 99–100.).

Az árvai esperesi kerülethez tartozó Nagyfaluról a vizitáló esperes 1559-ben a következőket tartotta fontosnak följegyezni:

Itt Dávid László alispán a földesúr, aki ... a plébános szántóföldjeit elvette. Tartozik e földek után néhány font viasszal a szertartásokhoz, de azt mondja, hogy a templomnak nincs szüksége világításra. Az isztebnei és kisbisztereci nemesek pedig semmit sem fizetnek a temetésekért, és így a plébános nagy sérelmeket szenved. (BUCKO, 1939, 151–201.; TOMISA, 2002, 41.)

A tapolcsányi esperesi kerülethez tartozó Alsóelefánt összes javait 1559-ben elfoglalták a kegyurak, és elosztották maguk között. Felsőelefánt az Elefántiak birtoka volt. A két testvér: Ferenc és Simon a templom javait elfoglalta, ingóságait elvitték (BUCKO, 1939, 151–201.; TOMISA 2002, 48.).

Míndezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy sokszor a helybeliek sem tudták pontosan megmondani templomuk eredeti felekezeti hovatartozását, s a vizitáló főesperes csak találgatta, vajon protestáns, vagy katolikus templomot látogat-e.

A délvidéki Eszék környékéről például azt jelentette a vizitátor (Pietro Masarecchi) 1623-ban, hogy a Dráva mentén lévő három illir nyelvű és

nemzetiségű falu (Szent György, Marianci, Gregorjanci) lakói valaha katolikusok voltak. Azért lettek eretnekek,

... mert ahogy e vidéket a törökök elfoglalták és a papok meghaltak vagy elmenekültek, a kálvinistákkal történt érintkezés őket is kálvinistává tette oly módon, hogy idővel olyan anyanyelvű hitszónokok születtek, az öregek pedig hagyták, hogy úgy bánjanak velük, mint tudatlan és otromba emberekkel, akiket a gyermekeik oktatnak ki a kálvinista tanokra. Azonban – jegyzi meg – vannak öregek, akik még emlékeznek rá, hogy az említett templomokban miséztek és más vallási szertartásokat végeztek. (TÓTH 2004, 68–69.)

Lacza János győri főesperes 1698-as látogatásakor a Győr megyei Mindszentről a következőket jegyezte föl:

A templomnak kőből és téglából épített falai romokban vannak... Plébániaépület viszont van, ebben lakik a lutheránus lelkész. Ezt a házat egy Szabó Jakab nevű katolikus jobbágytól erőszakkal vette el földesura Boronyay Ferenc, aki jelenleg Győrben lakik. Ezt a házat használják a lutheránusok nemcsak paplaknak, hanem imaháznak is. Annak idején nevezett jobbágy a lakásomon sírva tiltakozott eme földesúri önkény ellen. (VARGA, 1971, 177–221.)

Ugyancsak Lacza János győri főesperes írta nevezett látogatásakor Tápszentmiklósról a következőket:

Az itteni templom egészen biztosan a katolikusoké volt ezelőtt, a belső elrendezés ezt kétségbevonhatatlanná teszi. Például az oltár formája, elhelyezése a szentélyben, az Oltáriszentség számára szolgáló fali fülke, gyertyatartók formája mind katolikus eredetre mutatnak. De már abból a tényből is kiderül a templom régi katolikus mivolta, hogy jelenleg is Szt. Miklós püspök és vértanúról van elnevezve. (VARGA, 1971, 200.)

Az új hit terjedése megzavarta a katolikus papságot is: Számos példát találunk arra, hogy a lelkészek ugyan még a katolikus egyház szervezeti keretei között éltek, ám a szertartások végzésében, a szentségek kiszolgáltatásában a hittételek tagadásában már protestáns gyakorlatot követtek. Szeptekni Gáspár mester, veszprémi örkanonok 1554-ben végzett vizitációja alkalmával a zalai szentadorjáni plébánosról azt írta, hogy titkos lutheránus. A söjtöriről pedig:

András plébános, titokban lutheránus, nyilvános gyónást végez, mindenben paraszti szokás szerint él, két szín alatt áldoztat, emberek előtt

megtagadja a főtisztelendő püspök urat.” Ugyanekkor a récsei lelkésztől ezeket jegyzi meg: „ünnepélyesen a parasztok módjára kötött házasságot. Sok éve nincs tonzúrája, mint a parasztnak. Megnyírtam, elrendeltem, hogy viselje, és elfogadtam érte 1 ft-ot tanulságul.” (PFEIFFER, 1947, 24–40.; TOMISA, 2002, 34–36.)

A királyi Magyarország területéről is sorolhatnánk a példákat: a már említett Árva vára alatti Nagyfalu plébánosáról ezeket írták 1559-ben: „Itt Mihály nevű a plébános, helyettes főesperes ... A keresztkutat, az Eucharisztia szentségét és a többi szentségeket katolikus módon a legszebben tartja, de némely nemeseket két szín alatt kénytelen áldoztatni.” (BUCKO 1939, 151–201.; TOMISA, 2002, 41.)

Túrócszentmártonban (1559) a plébános „eretnek”, aki két szín alatt szolgáltatva ki a szentséget. Ugyancsak Túróc megyében maradván Szentilonán: „A plébános Subka Mihály, akinek nemrég elhunyt a felesége, másikat vett. Semmilyen szentséget nem tart a templomban, vizet nem szentel, krizmát nem használ, nem miséz, csak eretnek módon. A szentségek tekintetében eretnek és az eretnekek feje.” (BUCKO, 1939, 151–201.; TOMISA, 2002, 42–43.)

A vizitáló felettes sokszor maga is bizonytalan volt a lelkész megítélésében. Nem egyszer kénytelen följegyezni, hogy a lelkész nem tudta felmutatni szentelési ajánlólevelét. A túrócszentmihályi papról azt jegyezte föl hogy „bár feleséges, egészen katolikusnak találtam” (BUCKO, 1939, 151–201.; TOMISA, 2002, 44.). Oláh Miklós esztergomi érsek 1561-es zsinatán érelyesen föllépett a papok házasodása ellen, azonban nem sok eredménnyel. Pázmány Péter több tartományi zsinaton is foglalkozott a kérdéssel (1628, 1633), és szigorú rendszabályokat hozott a papi nőtlenség védelmére. Azonban ez a kérdés csak a 18. század végére, a papképzés és a papi utánpótlás föllendülésével változott meg.

Előfordul az is, hogy a plébánosok egy része a felekezeti megosztottság következtében inkább a kegyúr mellé állt, és nyíltan szembeszállt egyházi feljebbvalójával. Jó példa erre az 1561-ben készült Tornai főesperesség vizitációja, ahol a következőket olvashatjuk:

Görgő Bebek nagyságos úr birtoka. Plébánosa Gergely nevezetű, aki egykor szerzetes volt, most pedig a leggonoszabb rabló, ármánykodó ... Múlt évben, mikor tisztelendő Mekcsei Ferenc tornai főesperes úr visszatért a Szent Szinódusról ... hogy összehívja a papokat ... a makacs lutheránus – aki egykor szerzetes volt –, mihelyt megkapta a levelet, tüstént vitte azt Bebek nagyságos úrhoz, akit az olyan haragra gerjesztett, hogy azonnal tisztelendő úr szolgálai után küldte szolgálait, hogy fogják meg és három bottal verjék meg. (BUCKO, 1939, 228–233.; TOMISA, 2002, 77.)

A templomok állapota rendszerint rossz, felszerelésük hiányos volt. A plébánosoknak sokszor még zsolozsmáskönyvük sincs, nem vezettek könyvet, sem jegyzéket a keresztelesekről, sem a házasságkötésekről. 1607-ből való a raguzai bencések levele a Szent hivatalhoz, amelyben arról számoltak be, hogy az általuk bejárt tartományokban, úgymint Szerémségben, Pozsegában, és más környékbeli helységeekben: „A templomok jó része földetlen, mindnek falai öregek vagy régiek, harangok, oltárok, szobrok nélkül állnak, nincsenek keresztelekútjaik, sem szentségtartóik. A kelyhek és tányérok ónból és rézből vannak, a miseabroszok és miseruhák mind szakadtak és piszkosak. Az utolsó kenet szentségét nem használják a plébánosok hanyagsága vagy tudatlansága miatt.” Az itt leírtak más hódoltságbeli templomokra is ráillenek (TÓTH, 2004, 53.).

A zalai kegyurak közül kiemelkedik Nádasdy Tamás nádor alakja. Ő az, aki pártfogásba vette Dévai Bíró Mátyást és Szilveszter Jánost, Sárvár mellett, Ujszigeten iskolát állított a reformáció szolgálatára. Ugyanakkor a zalavári apátsággal sajátjaként rendelkezett (HÓMAN – SZEKFI, é. n. 187–191., 245.; RÉVÉSZ, 1925, 12–13.), és nemegyszer följegyzik a birtokaihoz tartozó falvakban – így a Zala megyei Gelsén 1554-ben –, hogy a plébánost két szín alatti áldoztatásra kényszeríti (BUCKO, 1939, 151–201.; TOMISA, 2002, 29.). A szepetneki kerülethez tartozó Szentmihályon, amelynek földesura ebben az időben szintén Nádasdy Tamás, – a templomban szalonnát, és mint egy mézszárszékből húst tároltak (BUCKO, 1939, 151–201.; TOMISA, 2002, 28.). Kanizsáról pedig – mely helység ugyancsak Nádasdy birtok volt – 1554-ben Szepetneki Gáspár mester veszprémi örkanonok ezeket jegyezte föl: „Demeter plébános ... mindenkit két szín alatt áldoztat. Ő is és a káplán is karing nélkül, csengettyű és minden tisztelet nélkül, zsebben viszik a szentséget a betegekhez.” (BUCKO, 1939, 151–201.; TOMISA, 2002, 29.)

Részben a paphiány, részben a papság zömének képzetlensége másutt is a hitélet hanyatlását vonta maga után. A hódoltságban akadt olyan plébánia, amelynek több mint egy évtizede nem volt papja, s így nemzedékek nőttek fel és maradtak lelki gondozás nélkül. Megrendítő példáival találkozunk ebben az időben annak, hogy a hívek valóban olyanok, mint a „pásztor nélküli nyáj”. 1623. szeptember 20-án a már említett Paolo Torelli bácsi apát a Hitterjesztés Szent Kongregációjának titkárához Belgrádból írott levelében a következőket írja:

Néhány napig Budán maradtam, főleg Nagyboldogasszony ünnepén, amikor titokban és nagy veszélyben forogva egy keresztény házban misét mondtam azon a szent napon, és ezen 135 katolikus vett részt, akik sok évig nem gyóntak, és nem áldoztak, mert nem volt alkalmuk, hogy papot találjanak, veszélyes lévén az odamenetel. Én pár napig ott tartózkodtam, és mindenkit meggyóntattam és megáldoztattam, és az öt szent búcsújában részesítettem őket, akikre Főtisztelendő Uram megadta nekem az engedélyt. (TÓTH, 2004, 74.)

A hívő katolikusok leginkább a szentségek vételének hiányától szenvedtek. 1627-ből Órszújfaluból jegyezte föl egy ferences, (Filippo d' Alçara), hogy itt és a környékbeli falvakban (Igmánd, Vízvár, Naszvad, Kocs, Ócsa és Környe) mintegy 6000 katolikus él, aki megtartotta régi hitét, és gyónatók híján ki hűsz, ki pedig negyven éve nem gyönt. A papok sokszor egy faluban egész napon át gyónattak, s mivel nem tudtak bejárni annyi mérföldet, sokan 8–10 mérföld távolságra jöttek, hogy gyónjanak, mások pedig lakhelyet változtattak.

Nagyböjt elején – írja beszámolójában a szerzetes –, Órszújfaluba érkezett egy törődött öregember, aki javait 40 mérföldre onnan, a török területen hagyva, eljött gyónni, és meggyónva bűneit a pap kezei között – inkább örömeiben mint más baja miatt, megvigasztalva meghalt. Kocson egy házban nyolc beteg volt. Odaérkezett Galgóczi atya, mindnyájukat meggyóntatta, közülük hárman utána meghaltak, énekelve és dicsérve istent ekkora kegyelemért. Komáromban egy öregember azt mondta, hogyha az egész világ eretnekké lenne, ő akkor is egyedül katolikus szeretne lenni. (TÓTH, 2004, 82–83.)

A katolikusok ragaszkodtak hitükhöz, más vallásúaktól nem akarták még a keresztséget sem fölvenni. 1581-ben Bonifacio di Ragusa ferences jelentette Temesvár környékéről XIII. Gergely pápának, hogy az itteni katolikusok már évek óta nem keresztelkedtek. „Itt vagyunk Temesváron, ebben a magyarországi városban Erdély határán, ahol az egész környéken végtelen sok eretnekségre és meg nem keresztelt népre bukkanunk, mivel nem akarták fölvenni a keresztséget az antitrinitáriusok és eretnekek kezéből.” (TÓTH, 2004, 49.)

A 17. századi világi és egyházi emberek egyaránt meg voltak győződve arról, hogy a lakosságot tizedelő járvány, vagy az ellenség gyakori betörései, rablásai, a boszorkányság, babonaságok terjedése, illetve a gyógyíthatatlan betegségek egyaránt Isten büntetése azokon, akik a katolicizmust elhagyva tévtanokat követtek. A korabeli missziós jelentések számos különös esetről adnak hírt úgy a Hódoltságból, mint a királyi Magyarország területéről.

Andrea Da Castellana olasz ferences szerzetes 1640 november 20-i, a Hitterjesztés Kongregációjához írott levelében arról számolt be, hogy Felső-Magyarországra, Sztropkóra érkezve egy katolikus főúr rokonából, aki hosszú évek óta beteg volt, hogyan űzte ki az ördögöt a betegre helyezett szentkereszt-ereklyével.²

Pongrácz György váci püspök 1675-ben készített jelentésében leír egy Püspökhatvanban történt esetet, amikor egy addigi lutheránus hívő fia cso-

² (TÓTH, 2004, 158.) „Megérkeztem Sztropkóba, és a főúr elküldött Erdély határára, a nagy tekintélyű Briberi Melith Péter úrhoz, ... az említett főúr apósához. Őt, miután 12 év óta mérgező hatású betegség gyötörte, ördögűzésnek vettem alá és Isten kegyelméből a Szent kereszt erejével, amely ereklyém között van, és amelyet ráhelyeztem, megszabadult.” (TÓTH, 2004, 158.)

dás gyógyulása után katolikus hitre tért. (1672-ben történt. Élt itt egy bizonyos ... lutheránus Koczor Pál, akinek nyolcéves kisfia súlyosan megbetegedett, úgy hogy az álla a fogakkal együtt elvált testétől ... fogadalmat tett, hogy feleségével együtt katolikus hitre tér, ha meggyógyul a gyermek. A fiú kevéssel ezután gyógyulni kezdett, és ... új állkapcsa nőtt fogakkal együtt, a természet rendjétől eltérően ... Ennek következtében ahol azelőtt 87 jobbágy közül csak mintegy 7 volt katolikus, most egyetlen eretnek sincs.” – írja a püspök (TOMISA, 2002, 146–147.).

Erdélyben a 16. században hozott törvények értelmében négy bevett vallás volt: a református, az evangélikus, a katolikus és a mérsékelt unitárius vallás. A vallási helyzetet véglegesen az „Approbatae Constitutiones” rögzítette, amely az 1540-től hozott, s érvényben maradt erdélyi törvényeknek I. Rákóczi György által készíttetett gyűjteménye volt. Ezt foglalta törvénykönyv formájába II. Rákóczi György. *A törvénykönyv* első részének 5–9. artikulusa a katolikusokkal kapcsolatosan úgy rendelkezett, hogy püspökük ezután sem lehet, de püspöki helynököt választhatnak, katolikus pap pedig csak a „szokott helyeken” lehet. A katolikus főurak saját szolgálatukra papot tarthatnak. A községekben a templomok a többséget illetik meg, de a kisebbség is építhet magának templomot (SZÁNTÓ 1985, 160–177.). A törvénykönyvnek főleg a püspököt Erdélyből kitiltó végzése volt felettébb sérelmes a katolikusok számára. A helynökök ugyanis – mivel nem rendelkeztek püspöki hatalommal –, papot nem szentelhettek, és híveiket is csak külön fejedelmi engedéllyel látogathatták. A püspökök nélkül maradt erdélyi katolikusokat ezért egyre kevesebb pap gondozta, és a paphiány egyre súlyosabb következményekkel járt. Darkó János erdélyi pap a Kongregációhoz írott jelentésében (1629) aggodalommal ad számot arról, hogy „Erdély püspöke, aki a császárnál tartózkodik, mert száműzték abból a tartományból, nem tudott sem saját maga, sem mások által törödni azokkal a lelkekkel. A megoldás az lenne, hogy a püspök küldjön egy szerzetest a császár levelével a Gáborhoz [Bethlen Gábor erdélyi fejedelem], és ebben kérje, hogy engedje meg, hogy az a szerzetes vezesse ott a lelkeket (TÓTH 2004. 87.).

Ez az égető szükség hívta életre a 16. században azt a sajátos erdélyi önkormányzati szervezetet, amelyet „Katolikus Státusnak” hívnak. (Maga az elnevezés a 17. század végén keletkezett, amikor az erdélyi országgyűlés katolikus tagjainak a vallási ügyeket intéző gyűléseit az „erdélyi katolikusok státusa gyűlésének” kezdték hívni.) Az erdélyi katolikusok egyes világi és egyházi tagjai összefogtak, és közösen intézték az erdélyi egyházközségek irányítását. Közös gyűléseket tartottak, s e gyűlések határozatainak engedelmeskedtek (HERMANN, 1973, 287–291.).

Az egyházközség („megye”, „eklézsia”) szorosan kötődött a faluközösséghez. Tagjai – a „szent egyház fiai” általában ugyanazok, mint a világi előjáróság tagjai voltak. Az eklézsia tehát része a faluközösségnek, ugyanakkor attól különálló is. Feladata volt az egyházi gyülekezet igazgatása, „a jó erkölc” őrizése. A hívek és a lelkész ugyanis egyformán igényelték a régi nor-

marendet, az egyházi és más szokások őrzését, az erkölcsi vétségek megbüntetését stb. Mindazokat az erkölcsi követelményeket, amelyekhez egy adott közösség igazodott, rendtartásokba foglalták, amelyekből szép számmal maradtak ránk kiadott és kiadatlan dokumentumok (IMREH, 1983, 99–127.).

A korabeli erdélyi vallási viszonyokról nem csupán egy-egy rendelkezés leírásából, peres ügyek jegyzőkönyveiből értesülhetünk, de a ránk maradt panaszos levelekből is, amelyek némelyike megrendítő szavakkal ecseteli a lelkész nélkül maradt hívek kiszolgáltatottságát, lelki nyomorúságát. Erről tanúskodik 1630-ból az udvarhelyi katolikusok levele, amelyet három katolikus nemes úrhoz, somkeréki Erdélyi Istvánhoz, nonay Szentpáli Jánoshoz és komlói Horváth Györgyhöz intéznek, anyagi támogatásukat kérve felépítendő templomukhoz:

... Nyilván lehet Uraságtoknál, miképpen az isteni gondviselés uraságtok és az nemes ország odaítélte az katolikusoknak az nagyobb résznek az templomot, az kisebb rész, az református valláson levőknek egy termet, melynek végbevitelére megbízott urak küldtettenek. Az dolog köztünk eligazulván, az ellenkező félnek termét mindkét fél megegyezésével kezdtünk építeni. Tudja azt uraságtok, nem szükség részleteznünk, hogy sok ideje már, hogy mind lelkünkben, mind testünkben sokszor bántattunk reménytelenek és elégtelenek vagyunk az mi részünknek megépítésére, ha uraságtok hozzá nem segély [segít] valami kevés kis alamizsnálkodásával. Asszonyunk ő Felsége, kormányzó urunk bizonyos számú pénzzel megsegítették az ellenoldaliakat, nehogy mentől hamarabb az ő reájok néző részt végben vihessék. Látván ezt az református valláson lévő atyafiak, hogy minékünk mind eddig is sehonnan semmi segítségünk nem lehetett (magunknak is tehetetlenek vagyunk az építésre) sokkal inkább kényszergetnek az építésre, hogy mivelünk okot adhatnának, ilyen szókkal illetnek is, hogy rajtunk múlik el az építés, panaszt tesznek az országnak avagy megbizottaknak. Annakokáért nagy lelki buzgó szeretetből, és bizodalommal alázatosan folyamodunk uraságtokhoz, könyörögvén azon, hogy elsőben az Istent tekintvén, és annak utánna, hogy mi is az uraságtok szárnyai és kegyes gondviselési alatt igaz hitünkben gyarapodhassunk, uraságtok ne hagyjon ilyen szükségünkben, hanem legyen valami kevés segítséggel, hogy így mi is mentől hamarabb az mi régi őstül maradt templomunkba bészabadulhatnánk, kit sok időtől fogva éhezünk és szomjuhoztunk, szélyel bujdosván az mi lelki kenyérünkért. (VESZELY, 1860, 401–402.)

Jelen dolgozatban nem törekedhettünk teljességre, azt azonban talán sikerült érzékeltetnünk, hogy milyen bonyolult korszakban élt a hitújítás korának hívó embere, és a katolikus-protestáns felekezetek együttélésének következményei máig ható tanulságokkal szolgálhatnak.

IRODALOM

- BUCKO Vojtech
1939 *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom dor. 1564.* (Reformatio in archidioecesi Strigoniensi ad a. 1564.) Bratislava, Vytl. knihtlaciaren Spolku.
- HERMANN Égyed
1973 *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München, METEM.
- HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula
é. n. *Magyar történet IV.* Budapest, Egyetemi Nyomda.
- IMREH István
1983 *A törvényhozó székely falu.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- ORDINANSZ Konstantin
1831 *A Libanus havasi alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa, avagy Nemes Szabad Királyi Mező-Szeged Városnak Havi Boldog Asszony tiszteletére szenteltetett Királyi Templomában hajdani időktől ólta ájtatos tiszteletben tartatott, és Segítő Boldog Asszonynak Nevezetett Kegyelmes Képnek történeti leírása, melyet Szerafikus Szent Ferentz Szerzetbéli, és Üdvözítőnkéről nevezetett Provintziában lévő Alsó Mező-Szegedi Kléastromnak régi okleveleiből egybe szerkesztetett, és az Isten szülő Szűz Nagy Asszonyunk ájtatos tisztelőinek lelki vigasztalásokra kiadott P. Ordinansz Konstantin Sz. Ferentz Szorosabb Rendtartását követő Szerzetes, és Áldozó Pap, Válságunknak 1830-dik Esztendejében.* Szegeden, Nyomtattatott Grün Orbán örököseinél.
- PFEIFFER János
1947 *A Veszprémi Egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554–1760).* Budapest – Veszprém, Lipót-Nyomda.
- REIZNER János
1900 *Szeged története I–IV.* Szeged, Engel Nyomda.
- RÉVÉSZ Imre
1925 *A magyarországi protestántizmus történelme.* In: HÓMAN Bálint (szerk.): *A magyar történettudomány kézikönyve.* Budapest, Egyetemi Nyomda.
- SZÁNTÓ Konrád
1985 *A katolikus egyház története II.* Budapest, Szent István Társulat.
- TOMISA Ilona (válogatta és szerk.)
2002 *Katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16–17. század.* Budapest, Osiris Kiadó.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY
2004 *Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről (16–17. század).* Válogatta és szerkesztette TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, fordította: JÁSZAY Magda. Budapest, Osiris Kiadó.

VARGA Imre

1971 A Győri Székesegyházi Főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. In: DÁVID Lajos (szerk.): *Arrabona 13. A Győri Múzeum évkönyve*. Győr, Győr–Sopron megyei Nyomdavállalat.

VESZELY Károly

1860 *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* I. Kolozsvárt, A Római Kath. Lyceum nyomdájának betűivel.

Helynévmutató

Alsóelefánt: Dolné Lefantovce Nyitra vm. Szlovákia, 3
Belgrád: Nándorfehérvár, 6
Buda: Pest vm. Magyarország, 6
Eszék: Osijek Horvátország, 3
Felsőelefánt: Horné Lefantovce Nyitra vm. Szlovákia, 3
Gelse: Zala vm. Magyarország, 6
Görgő: Tornagörgő Torna vm. – Hrhov Szlovákia, 5
Gregorjanci: Dráva vidéki elpusztult falu. Grgurevci Horvátország, 3
Igmánd: Nagyigmánd, Komárom vm. Magyarország, 6
Kanizsa: Nagykanizsa Zala vm. Magyarország, 6
Kocs: Komárom vm. Magyarország, 7
Komárom: Komárom vm. Komarno Szlovákia, 7
Környe: Komárom vm. Magyarország, 7
Marianci: Marinci Horvátország, 3
Mindszent: Győr vm. Magyarország, 4
Nagyfalu: Árva vm. Veličná Szlovákia, 3
Naszvad: Komárom vm. Nesvady Szlovákia, 6
Ócsa: Nemesócsa, Komárom vm. Zemianska Olča Szlovákia, 7
Örsújfalú: Komárom vm. Nová Stráž Szlovákia, 6
Püspökhatvan: Pest–Pilis–Solt–Kiskun vm. Magyarország, 8
Sárvár: Vas vm. Magyarország, 6
Szeged: Csongrád m. Magyarország, 1
Szent György: Dráva vidéki elpusztult falu., 3
Szentilona: Kostol sv. Heleny Túróc vm. Szlovákia, 5
Szentmihály: Zalaszentmihály Zala vm. Magyarország, 6
Sztropkó: Zemplén vm. Stropkov, Szlovákia, 7
Tápszentmiklós: Győr vm. Magyarország, 4
Temesvár: Temes vm. Timișoara Románia, 7
Túrócszentmárton: Martin Túróc vm. Szlovákia, 5
Udvarhely: (Székelyudvarhely) Udvarhely vm. Románia, 10

ILONA TOMISA

THE IMPACT OF CALVINISM ON THE BASIS OF 16TH–17TH
CENTURY ECCLESIASTICAL SOURCES

Canonical visitations and the reports of missionaries are important sources about the period of Turkish occupation in Hungary. The paper, based on these sources, investigates how the spread of the new faith changed the believers' lives. It also scrutinizes the way ecclesiastical administration changed, and the Catholic – Protestant coexistence in the region occupied by Turks in the Hungarian Kingdom and in Transylvania. Reports of the missionaries also reveal how they saw and depicted believers in Hungary.